

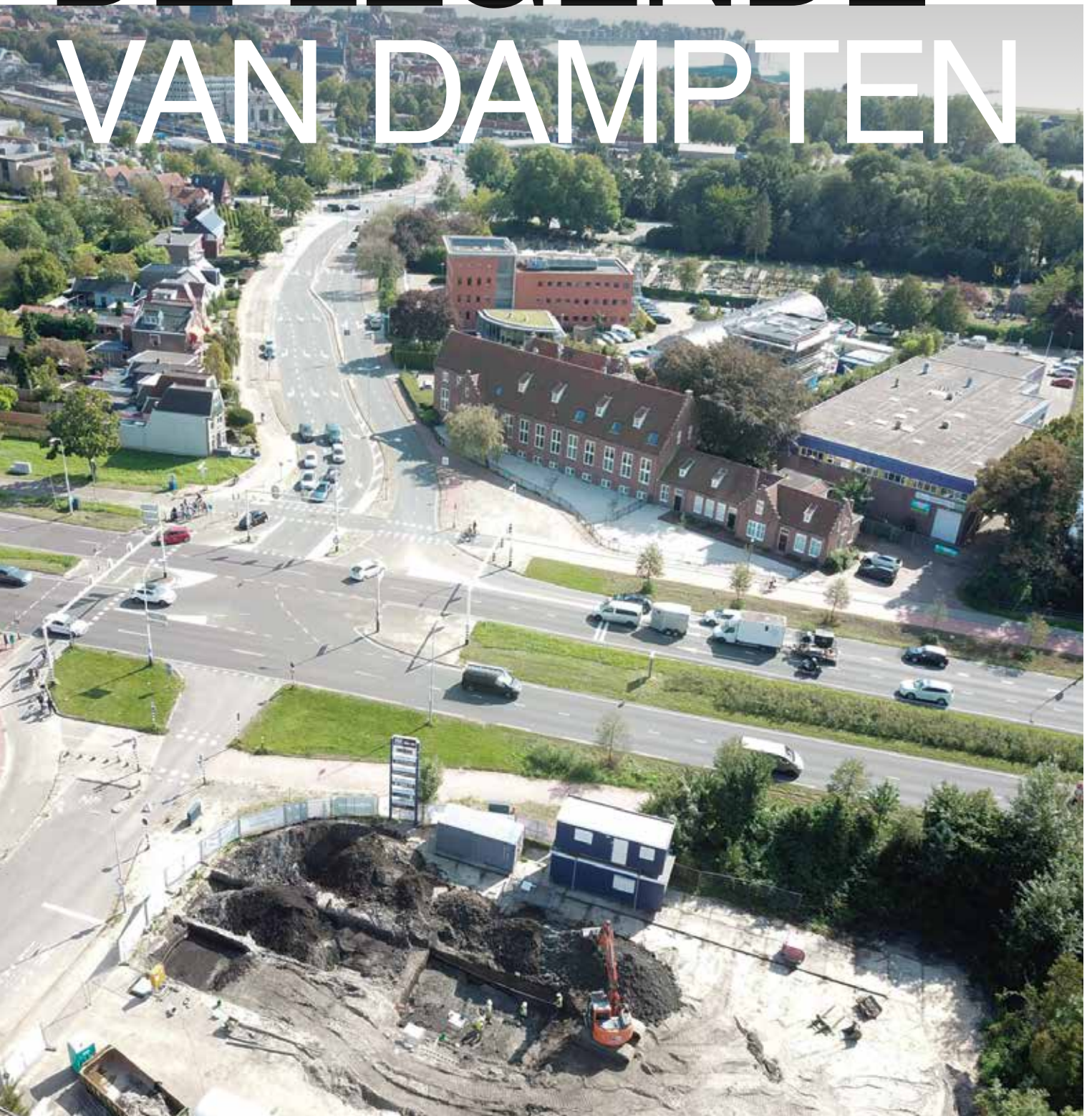

Archeologie
West-Friesland

Nieuwe inzichten over
de vroegste geschiedenis
van Hoorn

DE LEGENDE VAN DAMPTEN

Cover: Luchtfoto tijdens de opgraving op de hoek van het Keern en de Provincialeweg.

Zegelstempel van Dedrig van Stavre, 1250-1300.

← Een van de oudste vondsten uit de omgeving van Hoorn: een proefslag van een vervalsing van een Utrechtse penning op een stukje lood (voor en achterzijde), circa 1100-1200. Het voorwerp is gevonden op perceel Dorpsstraat 108-110 in Zwaag, in 2017.

← De opgraving op de hoek van het Keern en de Provincialeweg in 2023.

↓ Voorwerpen van de kolonisten van het veengebied. Kogelpotten, een bekertje en de wangstang van een paardenbit. Ze zijn gevonden in een kuil op perceel Westeinde 322 in Berkhout, in 2015.

↑ Aardewerk van de kolonisten van het veengebied. Drie kannen van Maaslands witbakkend aardewerk, 1175-1250. Ze zijn opgegraven in een sloot op perceel Dorpsstraat 66 in Zwaag, in 2005.

Het ontstaan van de stad Hoorn is een onderwerp dat geschiedschrijvers vanaf de 17de eeuw heeft beziggehouden. Theodorus Velius schreef hierover al in de eerste druk van zijn stadskroniek uit 1604. Zijn tekst vormt de bron voor het verhaal dat de plaats in 1316 door drie broers uit Hamburg zou zijn gesticht. Zij handelden alle drie in bier en bouwden ieder een huis dat als herberg zou dienen. Hoewel we dit verhaal als niet meer dan een stichtingslegende moeten beschouwen, zit er wel een kern van waarheid in. Hoorn was vanaf het allereerste begin een handelsplaats met een haven waar schepen konden aanleggen. Dankzij opgravingen rondom de Roode Steen weten we dat Hoorn al rond 1275 bestond. Afgelopen jaar heeft een opgraving vlak buiten de stad plaatsgevonden, namelijk aan het Keern. Deze vormde een zeer belangrijk puzzelstuk voor de reconstructie van de vroegste geschiedenis.

HET LEGENDARISCHE DORP DAMPTEN

Het verhaal van Velius over de stichting in 1316 baseerde hij op de tekst in een 17de-eeuwse kroniek. In de *Origo Civitatis Hornensis*, een handgeschreven kroniekje over de geschiedenis van Hoorn tot het jaar 1536, staat dit jaartal genoemd. Een andere Latijnse kroniek uit die tijd, het *Chronicon Hoernensis*, plaatst de stichting rond 1300. En dan is er nog een derde geschrift, waarin de auteur spreekt over het jaar 1310. De auteurs in de vroege 16de eeuw noemen dus verschillende stichtingsjaartallen. Van belang is verder dat Velius spreekt over een kerk die buitendijks heeft gestaan en rond 1328 zou zijn verbrand. Dit houdt in dat de oudste bebouwing van Hoorn in zee is verdwenen, zoals dat voor veel dorpen langs de Zuiderzeekust geldt. Ook bij deze gebeurtenis is het exacte jaar discutabel. Interessant is verder dat in de kronieken sprake is van een plaats met de naam Dampten. Velius schrijft: "anderen zeggen dat de stad eerst een 'horn' of buurt was van het dorp Dampten, dat er vroeger, naar wordt aangenomen, aan de zuidwestkant heeft gelegen en nu door de zee is ingenomen". Hoorn zou dus een buurtschap van Dampten zijn geweest en volgens hem eerst Dampterhorn hebben geheten. De naam Dampten verdween en daardoor bleef alleen Horn of Hoorn als plaatsnaam over. Niet alleen Velius verhaalt over Dampten, ook de Hoornse geleerde Hadrianus Junius vertelt hierover in zijn *Batavia*

die hij tussen 1567 en 1575 schreef. Dampten zou volgens hem nog lange tijd als eiland voor de stad hebben gelegen. Hij schrijft: "Ik herinner me uit mijn jeugd dat je vroeger, na een zware storm die het water finaal wegblies, over de zeebodem kon lopen. Er waren toen in de stad van die waaghalzen die alle levensgevaar trotseerden in de hoop op buit en die, beladen met allerlei huisraad, schalen en zware koperen voorwerpen, naar de stad terugkwamen." Of deze voorwerpen inderdaad van het verdronken dorp Dampten afkomstig waren, is natuurlijk maar de vraag. Feit is wel dat de plek waar Dampten gelegen zou hebben in de 16de eeuw wel eens droog viel. Het bestaan van het verdronken dorp Dampten is soms afgedaan als legende. Nergens in de bronnen uit de 13de en 14de eeuw wordt namelijk een plaats Dampten genoemd. De plaats zou dan geen spoor in de archiefstukken hebben nagelaten.

DE OPGRAVING AAN HET KEERN

Op de hoek van het Keern en de huidige Provinciale Weg (voorheen Berkhousterweg) heeft in 2023 een opgraving plaatsgevonden die de aandacht opnieuw heeft gevestigd op de plaats Dampten. Bij de opgravingslocatie werd bebouwing vanaf de 15de eeuw vermoed. De veronderstelling was dat die bebouwing langs het Keern als toegangsweg naar Hoorn is ontstaan. In 1445 bouwde

↑ Detail van een plattegrond met daarop het Keern uit 1652 (noorden onder). Linksboven de Noorderpoort en rechtsonder op de hoek van de Berkhousterweg staat het Leprozenhuis ('t Sieckhuijs).

→ Detail van de stadsplattegrond van Hoorn uit 1560. Langs het Keern staat een opvallende rij huizen dicht opeenvolgend.

men aan het Keern, ten zuiden van de Berkhousterweg, het Leprozenhuis. Op de oudste plattegrond, gemaakt door Jacob van Deventer in 1560, is een rij huizen langs het Keern te zien. Aanwijzingen voor bebouwing vóór de 15de eeuw waren er tot nu toe niet.

Geheel onverwacht kwamen bij de opgraving sporen van meerdere huizen uit de 13de eeuw tevoorschijn, zoals vloeren van klei en haardplaatsen. Een haardplaats is een centrale plek in het huis waar een haardvuur brandde. Deze vormde de verwarming en de plek om te koken. De huizen waren in die tijd volledig gemaakt van hout, vlechtwerk, leem en hadden rieten daken. Na sloop blijft hier weinig van over in de bodem. Of de huizen ook een stal voor vee hadden, weten we daarom niet.

De resten dateren vanaf ongeveer 1275. Dit is opvallend omdat het Keern niet als bewoningslint wordt beschouwd en er buiten die linten in de 13de eeuw weinig bebouwing was. Bovendien wijkt het karakter van de bebouwing af van wat we uit de dorpen in de omgeving kennen. Daar stonden boerderijen op brede percelen, terwijl hier sprake is van een rij huizen op een langgerekte woonterp. Dit kennen we in de omgeving alleen uit de binnenstad van Hoorn.

ZEGELSTEMPEL UIT STAVOREN

Een unieke vondst is een koperen zegelstempel uit de 13de eeuw. Het heeft een spitsovaal stempelvlak en aan de achterzijde een klein draag oog. Op het stempelvlak staat centraal een schip met rondom de randtekst S x DEDRIG

← Zegelstempel van Dedrig van Stavre (links) met moderne afdruk (rechts), 1250-1300.

VAN STAVRE x. De S staat voor Sigillum, de Latijnse naam voor zegel. Dedrig is een persoonsnaam die in Friese bronnen voorkomt. De naam is afgeleid van Diederik (Diederich), wat weer gelijk staat aan Dirk. Stavre verwijst naar Stavoren, een belangrijke Friese handelsplaats. Een dergelijk zegelstempel is een zeldzaamheid; er zijn uit Noord-Holland maar enkele exemplaren bekend. Het voorwerp moet van een belangrijke handelaar afkomstig zijn die zijn waar per schip verkocht. Hij kwam kennelijk uit Stavoren en vestigde zich aan het Keern. Dit onderstreept het afwijkende karakter van de bebouwing en bewoners.

→ Reconstructie van het cultuurlandschap rond 1250, met als ondergrond een 17de-eeuwse kaart.

- water
- buitendijks land
- banne Dampten / Hoorn
- kerk
- sluis
- - - bannengrenzen
- bewoningslinten
- (binnen)dijken
- ★ opgravingslocatie

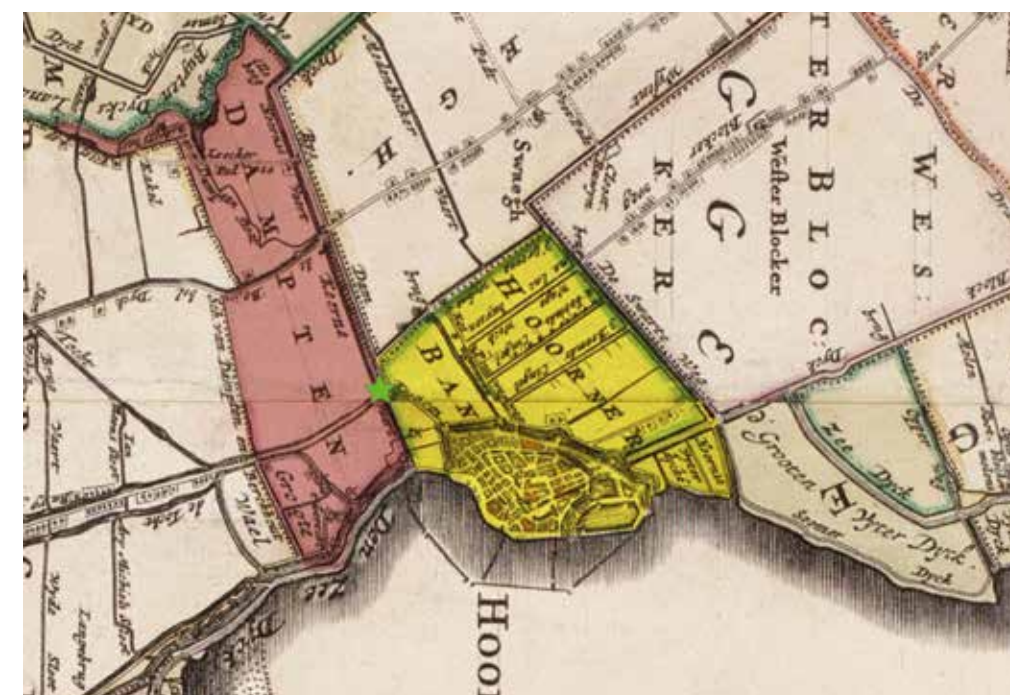

RECONSTRUCTIE 1250

De vondsten aan het Keern werpen een nieuw licht op het historische verhaal over het verdronken dorp Dampten. Het gebied ten westen van het Keern, waar de opgegraven huizen stonden, wordt op historische kaarten Dampten genoemd. Dit gebied Dampten viel van oudsher onder het rechtsgebied van Hoorn.

Voor een inzicht in de situatie rond 1250 is een reconstructiekaart gemaakt. Deze datering is niet toevallig gekozen: over het algemeen wordt uitgegaan dat in 1250 de Westfriese Omringdijk een gesloten systeem was. Voor een goed begrip is een aantal gegevens van belang. We hebben te maken met een gebied dat is gevormd door veenontginning. Bij de ontginning werd gebruik gemaakt

→ Detail van een kaart van Noord-Holland uit 1682. Op de kaart is ten westen van Hoorn een gebied met de naam Dampten weergegeven. De groene ster is de opgravingslocatie.

→ Een zilveren penning, geslagen onder graaf Otto II van Gelre, 1229-1271. Deze is gevonden op perceel Dorpsstraat 304 in Zwaag, in 2014.

van enkele veenriviertjes, zoals de Kromme Leek, de Drecht en de Oosterleek. Voor de ontwatering werden daarnaast veel waterlopen gegraven, die vaak namen dragen als Wijzend of Tocht. De ontginningen vielen uiteen in allerlei ontginningseenheden, begrensd door zijkades. Juridisch was het gebied ingedeeld in bannen (rechtsgebieden) die samenvielen met dorpen. Binnen de meeste bannen was een bewoningsas aanwezig: een lang lint van terpjes. Soms is een bewoningsas verschoven, wat zich vooral aan de hand van oude kerklocaties laat achterhalen. Op de kaart is de banne Hoorn gereconstrueerd. Hierbij is verondersteld dat het Keern vanaf het kruispunt met de Berkhouterweg in een rechte lijn doorliep en deze wordt als bewoningsas van Dampten beschouwd. Verspreid langs deze as hebben terpjes gelegen. Ergens waar nu het Hoornse Hop is, stond de kerk van dit dorp. Waarschijnlijk had Dampten een spuisluis met een haven in het voorland.

→ Grote kogelpot, 1250-1300, gevonden bij de opgraving aan het Keern.

↑ Benen glis, 1250-1300, gevonden bij de opgraving aan het Keern. Een glis is de voorloper van de schaats.

← Een zeldzame gesp in de vorm van een leeuw, 1100-1300. De gesp is gevonden in Westerblokker, in 2012.

↓ Voorwerpen van de eerste bewoners van Hoorn, 1275-1300. Ze zijn gevonden op perceel Grote Noord 2, in 2000.

de Zuiderdijk bijvoorbeeld de Appelhorn. Een interessante gedachte is dat de nieuwe plaats in de begintijd niet Hoorn, maar Nuwewic werd genoemd. Nuwewic betekent letterlijk 'nieuwe wijk', waarbij 'wijk' in die tijd voor een nederzetting in gebruik was. In tegenstelling tot de naam Damperhorn duidt deze naam wel eind 13de eeuw op, namelijk in een

DAMPDEN VERDWIJNT, HOORN ONTSTAAT

Rond 1275 veranderde de situatie drastisch. Een groot deel van de banne Dampten moest aan zee worden prijsgegeven door de aanleg van een inlaagdijk. De nieuwe dijk volgde het tracé (Grote) Oost, Roode Steen en West en liep vanaf daar in een min of meer rechte lijn naar Schardam. Naar de hoek ('horn') in de dijk werd vanaf het Keern een nieuw dijkje aangelegd: het (Grote) Noord. Tevens werd een aftakking van het water de Tocht door de Gouw en Kerkstraat naar de hoek in de dijk geleid. Op dit kruispunt van dijken en water, waar nu het plein de Roode Steen is, ontstond een nieuw plaatsje dat de naam Hoorn zou krijgen. Rondom de Roode Steen zijn meerdere opgravingen uitgevoerd en de oudste resten laten zich rond 1275 dateren. In een van de huizen woonde een leerbewerker, wat aantoont dat de nieuwe plaats een centrum van handel en ambacht was.

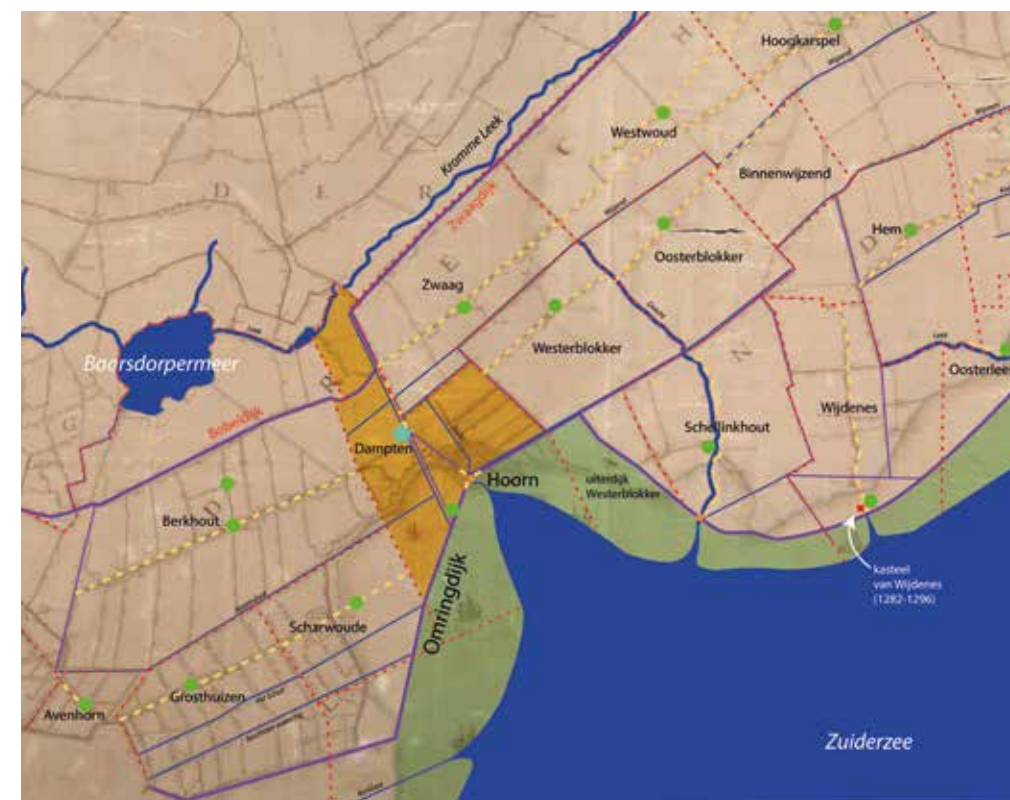
Een ander deel van de bewoners van het in zee verdwenen Dampten verplaatste hun huizen naar een veilig deel van het Keern. Dedrig van Stavoren was waarschijnlijk een van hen.

NUWEWIC

Het idee van Velius dat de nieuwe plaats aanvankelijk de naam Damperhorn droeg, is zo gek nog niet. Horn betekent eenvoudig 'hoek'. Langs de Westfriese Omringdijk liggen meer plekken die 'horn' worden genoemd, maar altijd met een woord ervoor. Even richting het oosten heet een hoek in

→ Reconstructie van het cultuurlandschap rond 1275, met als ondergrond een 17de-eeuwse kaart.

- water
- buitendijks land
- banne Dampten / Hoorn
- kerk
- sluis
- - - bannengrenzen
- - - bewoningslinten
- (binnen)dijken
- ★ opgravingslocatie

zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van West-Friesland.

In 1282 gingen de troepen van Floris V bij Nuwewic aan land om de West-Friezen te verslaan. Ten onrechte wordt vaak verondersteld dat hij in Wijdenes zijn militaire campagne begon. We beschikken over één bron waarin verslag van de gebeurtenissen wordt gedaan, namelijk de kroniek van Willem Procurator. Hij schrijft: "Dus nadat hij een hoeveelheid van zijn troepen zowel uit Holland als uit Zeeland bijeengebracht had, begaf hij zich per schip naar de plaats, Nuwewic geheten, waar hij de boze Friezen, zoals zij tot dan toe gewoon waren geweest, tegenover zich aantrof. Zij hadden zich na het bouwen van een bolwerk op een wal, als waren zij onoverwinnelijk, teruggetrokken, en stelden zich met een krachtige macht tegen het leger van de graaf teweer. En toen de troep van Holland dat zag, stortte zij zich op de vijanden als een uitgehongerde op voedsel of een uitgeputte op zijn bed, en na hun versterking binnengebroke te zijn joeg zij hen op de vlucht en zette de achtervolging in, totdat het doel van de zaak met prijzenswaardige compleetheit werd bereikt."

De plaatsaanduiding Nuwewic heeft historici voor een raadsel gezet. Ten onrechte is de plaats wel eens gelijk gesteld aan Beverwijk. Andere auteurs nemen gemakshalve aan dat Wijdenes wordt bedoeld, waar Floris V later in het jaar 1282 een kasteel zou bouwen. De enige plaats die in 1282 daadwerkelijk een 'nieuwe nederzetting' of 'nieuwe

wijk (van Dampten)' was, is Hoorn. De plaatsnaam Hoorn duikt pas begin 14de eeuw op en het is goed mogelijk dat de plaats aanvankelijk anders werd genoemd. De naam Nuwewic komt nog eenmaal in de bronnen voor: in 1320 wordt ene 'Maertijn van der Niewerwike' genoemd. Hij had de sluis bij Hoorn opengezet en werd daarvoor beboet. Beide plaatsnamen komen hier samen voor. Een belangrijk argument voor de theorie dat Nuwewic een oude naam voor Hoorn is, is de ligging ten opzichte van Hoogwoud. Het doel van de campagne van Floris V was namelijk niet alleen de West-Friezen onderwerpen, maar ook om het gebeente van zijn vader Willem II uit Hoogwoud te halen. Vanuit Nuwewic trok het leger twee mijl op tot Hoogwoud. Een mijl was van oudsher de afstand die in een uur werd afgelegd, wat dan weer overeenkomt met ongeveer 5 of 6 km. Twee mijl zou dan zo'n 10 tot 12 km zijn. Vanuit Hoorn was er een directe en goed begaanbare route naar Hoogwoud over het Keern en via Wognum, Wadway en Spanbroek. Deze afstand was ruim 13 km. Vanuit Wijdenes was de afstand ongeveer 10 km langer. Een kortere route naar Hoogwoud dan vanuit Hoorn was er niet.

'De plaatsaanduiding Nuwewic heeft historici voor een raadsel gezet'

HET KEERN ALS TOEGANGSWEG NAAR HOORN

Hoorn verplaatste niet meer en groeide geleidelijk uit tot een belangrijke handelsplaats met een haven in het voorland. De plaats Dampten raakte in de vergetelheid, maar het buurtschap langs het Keern bleef na 1275 bestaan. Het Keern heette toen overigens ook de Rijsdam. Beide namen verwijzen naar de waterkerende functie van dit binnendijkje. Het vormde tevens een toegangsweg naar de stad Hoorn. Op de hoek van het Keern en de Berkhouterweg verscheen een herberg.

In 1924 stond er een wagenmakerij, die zou uitgroeien tot garage de Egel Banden. Dankzij de sloop van de garage en nieuwbouw kon de opgraving plaatsvinden en is de vroegste geschiedenis van Hoorn herschreven.

↓ De Middeleeuwse sloten en kuilen zijn zichtbaar als donkere vlekken in de bodem. Ze worden digitaal ingemeten tijdens de opgraving aan het Keern.

Colofon:

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2024 met uitzondering van de in de verantwoording genoemde copyrighthouders. Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van Drechterland, Enkhuizen, Hollands Kroon, Hoorn, Koggenland, Medemblik, Opmeer, Stede Broec, Schagen en Texel.

Tekst: Christian Schrickx
 Redactie: Michiel Bartels
 Ontwerp: Rolf Kliffen
 Productie: Drukwerkconsultancy

Meer informatie:

Archeologie West-Friesland, Gemeente Hoorn,
 Postbus 603, 1620 AR Hoorn, Nederland
www.archeologiewestfriesland.nl
archeologie@hoorn.nl

Dank gaat uit naar: Woonwerf Vastgoed

Alle afbeeldingen zijn afkomstig van
 Archeologie West-Friesland met uitzondering van:
 Hans van Poelje: p. 1-2
 Regionaal Archief Alkmaar: p. 4 (kaart 1652)
 Noord-Hollands Archief: p. 4 (kaart 1560)
 Westfries Archief: p. 5